

45. VÝROČIE ZMLUVY O ZÁSADÁCH ČINNOSTI ŠTÁTOV PRI VÝSKUME A VYUŽÍVANÍ KOZMICKÉHO PRIESTORU VRÁTANE MESIACA A INÝCH NEBESKÝCH TELIES

Prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc.

ABSTRAKT

Autor vo svojom príspevku pripomína počiatky prenikania do kozmického priestoru, poukazuje na formovanie nového odvetvia – kozmického práva a tiež na celý rad problémov a otázok spojených s predmetnou problematikou.

Kľúčové slová: kozmické právo, spoločné dedičstvo ľudstva, obežná dráha, družica, raketa, nebeské telesá, kozmická činnosť, zásady využívania kozmu, medzinárodná zodpovednosť, kozmické stanice, nosič, záchrana kozmonautov, náhrada škody

ABSTRACT

The focus of this paper is on the origins of the exploration of outer space. The author gives an overview of how international space law was established and deals with several important issues of the topic.

Key words: international space law, common heritage of mankind, orbit, satellite, rocket, celestial bodies, exploration, use of outer space, international responsibility, space stations, space vehicle, rescue of astronauts, liability for damages

JEL: K39

ÚVOD – OSN: CENTRUM FORMOVANIA MEDZINÁRODNÉHO KOZMICKÉHO PRÁVA

Tohto roku medzinárodná verejnosť oslavuje 55. výročie vypustenia prvej umelej družice Zeme, ktoré uskutočnil Sovietsky zväz 4. októbra 1957. Táto udalosť otvorila kozmickú éru v dejinách ľudstva a stala sa základom výskumu a využívania kozmického priestoru. V sídle UNESCO v Paríži Medzinárodná asociácia astronautiky si slávnostne pripomenula tento významný dátum. Právnická verejnosť oslavuje aj 45. výročie Zmluvy o zásadách činnosti štátov pri výskume a využívaní kozmického priestoru, vrátane Mesiaca a iných nebeských telies, z roku 1967 (ďalej len Kozmickej zmluvy), ktorá sa stala základom formovania a progresívneho rozvoja medzinárodného kozmického práva. Treba spomenúť, že v roku 1999 Valné zhromaždenie OSN prijalo rezolúciu, ktorá vyhlásila Svetový týždeň kozmu od 4. do 10. októbra¹. Oba dátumy sú významné pre celé ľudstvo.

Od začiatku kozmickej éry OSN venuje veľkú pozornosť nadväzovaniu, prehľbovaniu a rozširovaniu medzinárodnej spolupráce pri výskume a využívaní kozmického priestoru, snahe o vznik a rozvoj medzinárodného kozmického práva.

Krátko po tom, ako Sovietsky zväz vypustil v roku 1957, ako prvý na svete, prvú umelú družicu Zeme, Valné zhromaždenie OSN v roku 1958 zriadilo Špeciálny výbor pre

¹ J. M. Kolosov. Svetový týždeň kozmu (ako to bolo), Liber Amicorum Honing Gennady P. Zhukov. Aktuálne problémy súčasného medzinárodného práva. 29. apríla 2005. Materiály vysokoškolskej vedecko-praktickej konferencie, venovanej osemdesiatročnému profesorovi G. P. Žukovovi. M.: Vyd. RUDN, 2005.

mierové využívanie kozmického priestoru ako svoj pomocný orgán na poskytnutie pomoci pri prerokúvaní kozmickej problematiky. Jedna z tých rezolúcie 1348 (XIII), zriaďujúcej tento orgán, stanovuje, že Výbor mal, napríklad, preskúmať charakter právnych problémov, ktoré môžu vzniknúť pri dobývaní vesmíru. V podmienkach studenej vojny však vznikli nezhody, týkajúce sa zloženia Výboru, pre ktoré Výbor nebol životaschopný, pretože ZSSR a rad ďalších krajín odmietli v ňom pracovať.

Dvanásteho decembra 1959 Valné zhromaždenie OSN prijalo rezolúciu 1472(XIV) Medzinárodná spolupráca v oblasti mierového využívania kozmického priestoru, ktorá stanovila vytvorenie Stáleho výboru pre mierové využívanie kozmického priestoru, zloženého z 24 štátov. Táto rezolúcia nariaďovala Výboru skúmať charakter právnych problémov, ktoré môžu vzniknúť pri výskume kozmického priestoru. Pre pokračujúce nezhody, týkajúce sa zloženia Výboru, však Výbor po dvoch rokoch od svojho formálneho vzniku fakticky nepracoval. V priebehu ďalších rokovaní medzi delegáciami ZSSR a USA sa podarilo dosiahnuť dohodu o rozšírení zloženia Výboru a vypracovať spoločný projekt rezolúcie, ku ktorému sa následne pripojili všetky ostatné krajiny. 20. decembra 1961 Valné zhromaždenie jednomyselne prijalo rezolúciu 1721(XIV) Medzinárodná spolupráca v oblasti mierového využívania kozmického priestoru, ktorá rozšírila zloženie Výboru na 28 členských štátov. Neskôr sa počet členov Výboru niekoľkokrát zvyšoval a v súčasnosti ho predstavuje 67 členských štátov. V úlohe pozorovateľov sa na jeho práci zúčastňuje rad medzinárodných medzivládnych a mimovládnych organizácií.

V roku 1962 sa Výbor OSN pre kozmos uzniesol, že on a jeho pomocné orgány sa vo svojej činnosti budú snažiť o to, aby sa pri prijímaní rozhodnutí neutiekali k hlasovaniu, t.j. aby pokračovali v rokovaní dovtedy, kým navrhované riešenie tej alebo inej otázky nebude prijateľné pre všetky členské štáty Výboru. Konsenzuálne riešenie problémov, ktoré vznikajú pri formulovaní medzinárodných kozmických dohôd a deklarácií, prispelo k tomu, že sa OSN zmenilo na uznávané centrum tvorby Medzinárodného kozmického práva.

Pre úspešné splnenie svojich úloh Výbor v roku 1962 vytvoril dva podvýbory, a to: vedecko-technický a právny. V prípade potreby v rámci Výboru a jeho podvýborov sa zriaďovali pracovné skupiny na preskúmanie toho alebo iného problému.

1 Pramene formovania medzinárodného kozmického práva

Prvým dokumentom OSN, ktorý obsahoval odporúčania adresované štátom, týkajúce sa činnosti v kozme, bola rezolúcia 1721 (XIV), ktorá bola jednomyselne prijatá Valným zhromaždením 20. decembra 1961. Uznávajúc spoločný záujem ľudstva o ďalšie mierové dobývanie kozmu, o nadväzovanie medzinárodnej spolupráce v tejto oblasti a o jeho zameranie na blaho celého ľudstva, Valné zhromaždenie prijalo odporúčanie, aby sa štáty vo svojej činnosti pri výskume a využívaní kozmu riadili nasledovnými zásadami:

- medzinárodné právo, vrátane Charty OSN, sa vzťahuje na kozmický priestor i nebeské telesá;
- kozmický priestor i nebeské telesá sú otvorené pre dobývanie všetkým štátom v súlade s medzinárodným právom a nesmie si ich privlastniť žiaden národ.

Dôležitý význam týchto tiež spočíval predovšetkým v tom, že potvrdili základný princíp, podľa ktorého štáty sú povinné riadiť sa medzinárodným právom v každej svojej činnosti a v každom prostredí, vrátane kozmického priestoru.

Len o dva roky po tom, ako začal pracovať Výbor OSN pre kozmos, Valné zhromaždenie OSN dostalo jeho prvú medzinárodnú „produkciu“. V dôsledku intenzívnych rokovaní vo Výbore a jeho Právnom podvýbore bol pripravený a Valnému zhromaždeniu predložený na schválenie projekt Deklarácie právnych zásad, usmerňujúcich činnosť štátov pri

výskume a využívaní kozmického priestoru. Deklarácia bola jednomyselne prijatá Valným zhromaždením OSN 13. decembra 1963 a zohrala veľmi dôležitú úlohu pri vzniku medzinárodného kozmického práva.

Treba mať na zreteli, že prijatiu Deklarácie právnych zásad, usmerňujúcich činnosť štátov pri výskume a využívaní kozmického priestoru predchádzal urputný diplomatický zápas. Predovšetkým vznikla otázka, čím začať formovanie tohto nového odvetvia medzinárodného práva. O prvých krokoch formovania daného práva prebiehala intenzívna diskusia v rokoch 1962-1963 na zasadnutiach Právneho podvýboru Výboru OSN pre kozmos. Anglosaské krajiny obhajovali cestu od súkromného k spoločnému, navrhovali najprv uzavrieť dohodu o záchrane kozmonautov, a potom krok za krokom, podľa toho ako budú pribúdať skúsenosti, riešiť ďalšie právne otázky.

Diplomacia ZSSR, za podpory krajín stojacích na zásadách kontinentálneho práva a rozvojových krajín dosiahla to, že Valné zhromaždenie OSN prijalo iné rozhodnutie. Išlo o potrebu vypracovania základných zásad, ktorými sa musia riadiť štáty vo svojej kozmickej činnosti. Z iniciatívy G. I. Tunkina² vzniklo spoločenstvo vedcov a diplomatov pri posudzovaní a vypracovaní postojov k tvorbe noriem rodiaceho sa medzinárodného kozmického práva, predovšetkým Deklarácie právnych zásad výskumu a využívania kozmického priestoru z roku 1963. Táto Deklarácia sa stala základom rozpracovanej Zmluvy o zásadách činnosti štátov pri výskume a využívaní kozmického priestoru, vrátane Mesiaca a iných nebeských telies, ktorá neskôr 10. októbra 1967 vstúpila do platnosti.

Keď poukazujeme na význam vedeckého výskumu právnych problémov dobývania kozmu v prvej polovici 60. rokov, musíme vyzdvihnúť významnú úlohu člena korešpondenta Akadémie vied ZSSR E. A. Korovina. Z jeho iniciatívy bola v rámci Akadémie vied vytvorená Komisia pre právne otázky medziplanetárneho priestoru. Na práci Komisie sa aktívne podieľali vedeckí spolupracovníci Inštitútu štátu a práva E. G. Vasil'evskaja-Žukovová, G. P. Žukov, G. P. Zadorožnyj, P. I. Lukin, spolupracovníci Ministerstva zahraničných vecí ZSSR F. N. Kovalev, G. A. Osnickaja, I. I. Čeprov, spolupracovník Prezídia Akadémie vied ZSSR V. S. Vereščetin. Vedením Komisie bol poverený E. A. Korovin.

Komisia pravidelne posielala svoje názory na právne aspekty dobývania kozmu prezídiu Akadémie vied ZSSR a Ministerstvu zahraničných vecí ZSSR. Predseda Komisie E. A. Korovin sa priamo zúčastňoval na vedeckých výskumoch, týkajúcich sa kozmickej tematiky. V januári 1959 E. A. Korovin uverejnil v časopise Medzinárodný život článok O medzinárodnom režime kozmického priestoru, ktorý bol prvým pokusom o vedecké zovšeobecnenie základných problémov medzinárodného kozmického práva. V uvedenom článku, ako aj v rade jeho ďalších publikácií, venoval hlavnú pozornosť oblasti dobývania kozmu, boju za jeho zaradenie do sféry mierovej činnosti.

V septembri 1962 delegácia sovietskych právnikov na čele s E. A. Korovinom sa prvýkrát zúčastnila na V. medzinárodnom kolokviu, ktoré bolo zvolané na XIII. Medzinárodnom astronautickom kongrese, ktorý sa konal vo Varne (Bulharsko). E. A. Korovin vystúpil na kolokviu s referátom na tému Aktuálne úlohy medzinárodného kozmického práva, v ktorom vyzdvihol veľký význam návrhov, podaných Vládou ZSSR Výboru OSN pre kozmos. V referáte poukázal na tesný vzťah medzi demilitarizáciou kozmu a odzbrojením na Zemi. Za svoj prínos pre vedu medzinárodného kozmického práva E. A. Korovin, ako jeden z prvých na svete, bol vyznamenaný zlatou medailou Medzinárodnej astronautickej federácie a Medzinárodného inštitútu kozmického práva a bol zvolený za platného člena Medzinárodnej astronautickej akadémie.

² Od roku 1952 do roku 1965 G. I. Tunkin stál na čele Zmluvno-právneho oddelenia MZV ZSSR.

V roku 1961 v Inštitúte štátu a práva Akadémie vied ZSSR bola vytvorená skupina pre skúmanie právnych otázok kozmického priestoru. Komisia zdôvodnila myšlienku priestorového ohraničenia vzdušného a kozmického priestoru vo výške 100-110 km nad úrovňou oceánu, t. j. na úrovni spodného perigea obežnej dráhy družice. Táto myšlienka sa neskôr stala základom návrhov ZSSR, podaných OSN v rokoch 1979 a 1983. V početných publikáciách³ medzi mnohými právnikmi sa utvrdil názor, že táto zodpovedá obyčajovej norme medzinárodného práva.

Veľký význam mali kolektívne práce popredných ruských právnikov, pripravené Komisiou v roku 1962, Kozmos a medzinárodné právo za redakcie E. A. Korovina a v roku 1963 Kozmos a medzinárodná spolupráca za redakcie G. P. Žukova.

Okrem vedeckého výskumu spolu s MZV (Ministerstvo zahraničných vecí) sa Komisia zúčastňovala na vypracovaní projektov základných zásad činnosti štátov pri výskume a využívaní kozmického priestoru, ktoré ZSSR predložil OSN 10. septembra 1962 a 16. apríla 1963 – na posúdenie Právneho podvýboru Výboru OSN pre kozmos,⁴ a taktiež vypracovala návrhy právnej argumentácie v prospech prvého sovietskeho projektu zásad činnosti štátov v kozme.

Po smrti E. A. Korovina v roku 1965 Komisia pre právne otázky medziplanetárneho priestoru fakticky prestala fungovať. V októbri 1973 Prezídium Akadémie vied ZSSR dostalo list od vedúceho Medzirezortnej komisie, vytvorenej na začiatku 70. rokov na MZV, zástupcu ministra zahraničných vecí S. P. Kozyreva.⁵ V liste sa hovorilo o neúčelnosti ďalšieho zachovania Komisie pre právne otázky medziplanetárneho priestoru v Akadémii vied v súvislosti s vytvorením Medzirezortnej komisie na MZV.

Jedenásteho októbra 1973 uznesením Prezídia Akadémie vied bola Komisia zrušená. Tým istým uznesením koordináciou vedeckého výskumu, týkajúceho sa medzinárodnoprávných otázok kozmu, bol poverený Inštitút štátu a práva Akadémie vied ZSSR.

Čo sa týka vypracovania zásad medzinárodného práva v OSN, ktoré budú usmerňovať činnosť štátov pri výskume a využívaní kozmického priestoru, ZSSR od samého začiatku dosiahol prijatie dokumentu, ktorý právne zaväzoval štáty. Tak, na II. zasadnutí Právneho podvýboru Výboru OSN pre kozmos v máji 1962 ZSSR navrhol vypracovať dohodu o zásadách, ktoré budú pre štáty povinné pri uskutočňovaní kozmickej činnosti.⁶

Stanovisko, ktorý predložil Výbor na XVII. zasadnutí Valného zhromaždenia OSN v roku 1962, sa obmedzoval len na odporúčania pre program vedecko-technickej spolupráce štátov vo výskume a využívaní kozmického priestoru na mierové účely. Z hľadiska právnych problémov, vznikajúcich pri výskume a využívaní kozmického priestoru, Výbor konštatoval, že ani v jednom z podaných návrhov nebola dosiahnutá dohoda.⁷ Záporný postoj USA k vypracovaniu zásad kozmického práva sa prejavil aj pri posudzovaní referátu Výboru pre mierové využívanie kozmického priestoru na XVII. zasadnutí Valného zhromaždenia OSN 29. novembra 1962 USA (spolu s Kanadou) k tejto otázke predložili projekt rezolúcie, v ktorom doslovne nebolo ani slova o právnych aspektoch problému.⁸

V priebehu diskusie na XVII. zasadnutí predstavitelia väčšiny krajín sa však vyslovili za čo najrýchlejšie vypracovanie základných zásad kozmického práva a zdôraznili dôležitosť

³ Kozmos a medzinárodné spoločenstvo/ Zodp. red. G. P. Žukov. Sovietska literatúra o kozmickom práve 1958 - 1962. Moskva 1963, s. 254-255.

⁴ UN.Doc.A/AC.105C.2/L.2, UN.Doc.A/AC.105C.2/L.6

⁵ Oleg Chlestov. Kozmos – budúcnosť ľudstva//Ruské zvesti. 11.apríl 2007.

⁶ Tamtiež.

⁷ Dok. OSN A/5138

⁸ Dok. OSN A/C.1/320

riešenia právnych problémov pre úspešnú medzinárodnú spoluprácu vo vedecko-technickej oblasti. Vyjadrujú spoločnú snahu neangažovaných krajín o dosiahnutie pokroku vo vypracovaní noriem, upravujúcich činnosť štátov pri výskume a využívaní kozmického priestoru, tieto predložili projekt kódexu zásad medzinárodnej spolupráce v oblasti mierového využívania kozmického priestoru.⁹ Postoj prevažnej väčšiny delegácií a obavy z izolácie donútili predstaviteľov USA, Anglicka, Kanady a niektorých iných západných krajín zmeniť svoj názor. Začiatkom decembra 1962 najprv delegácia Anglicka, a potom aj USA,¹⁰ predložili projekty deklarácie základných zásad činnosti štátov pri výskume a využívaní kozmického priestoru.

Vážnym nedostatkom týchto dokumentov bolo, že sa v nich nič nehovorilo o neprípustnosti uskutočňovať v kozmickom priestore podujatia, ktoré by mohli sťažiť výskum alebo využívanie tohto priestoru na mierové účely iným krajinám. Zároveň tieto dokumenty svedčili o úplnej neopodstatnenosti predchádzajúceho postoja USA. Ich odmietnutie svojho záporného vzťahu k vypracovaniu základných právnych zásad činnosti štátov pri výskume a využívaní kozmického priestoru vytvorilo priaznivú situáciu pre vypracovanie spoločného projektu rezolúcie o týchto otázkach.

Počas neoficiálnych rokovaní medzi delegáciami ZSSR a USA bola prerokovaná otázka začlenenia príslušných téz sovietskeho projektu do prvého americko-kanadského projektu rezolúcie. Výsledkom bol nový projekt rezolúcie, ktorý bol jednomyseľne schválený Valným zhromaždením OSN v rezolúcii 1802 (XVII) zo 14. decembra 1962. Na základe návrhov, predložených Sovietskym zväzom v rokoch 1962-1963, Valné zhromaždenie schválilo 13. decembra 1963 Deklaráciu právnych zásad, upravujúcich činnosť štátov pri výskume a využívaní kozmického priestoru.

Prijatiu tejto Deklarácie predchádzali zvlášť ostré spory, ktoré prebiehali na 1. zasadaní Právneho podvýboru Výboru OSN pre kozmos, najmä o forme dokumentu, o bode 7 v návrhu ZSSR, v ktorom sa uvádza, že: „Všetky činnosti pri výskume a využívaní kozmického priestoru vykonávajú len štáty“ a o bode 9, v ktorom sa potvrdzovalo, že využitie umelých družíc Zeme na získavanie informácií výzvedného charakteru nad územím cudzích štátov je nezlučiteľné s cieľmi, ktoré stoja pred ľudstvom v dobývaní kozmického priestoru.¹¹

V dvojstranných sovietsko-amerických rokovaníach o skoordínaní postojov vedúci delegácie USA, právny poradca Štátneho departmentu (Ministerstva zahraničných vecí) Ris povedal: „Ako právnik súhlasím s našou argumentáciou, ale ako pracovník štátneho departmentu budem namietat“. Člen delegácie G. P. Žukov bol pozvaný, aby vysvetlil postoj ZSSR vo svojom vystúpení na zasadaní Americkej spoločnosti medzinárodného práva.¹²

Postoj sovietskej delegácie v roku 1962 z diplomatického hľadiska bol krajne výhodný. Ako odpoveď na ústupky v týchto otázkach na nasledujúcom zasadnutí Právneho podvýboru Výboru OSN pre kozmos v roku 1963 sa podarilo dosiahnuť zhodu v celom rade základných problémov.

Deklarácia právnych zásad, upravujúcich činnosť štátov v oblasti výskumu a využitia kozmického priestoru slávnostne vyhlásila, že pri dobývaní kozmu sa štáty musia riadiť nasledovnými zásadami:

⁹ Dok. OSN A/5181

¹⁰ Dok. OSN A/C.1/879 a Dok. OSN A/C.1/88

¹¹ Treba povedať, že v časopise Medzinárodný život boli uverejnené články I. I. Čeprova Monopoly bojujú o kozmos a G.P.Žukova Plány kozmickej špionáže a medzinárodné právo. Oba články vyvolali vážne znepokojenie v USA a dostali sa do materiálov Senátu.

¹² Zhukov G. The Problem of Outer Space Law Qualification / Proceedings of the American Society of International Law. 1962.P193-195

- výskum a využitie kozmu sa uskutočňujú pre blaho celého ľudstva a v jeho záujme;
- kozmos a nebeské telesá sú otvorené pre dobývanie všetkým štátom na základe rovnosti;
- kozmos a nebeské telesá nepodliehajú národnému privlastneniu nijakými prostriedkami;
- kozmická činnosť sa musí uskutočňovať v súlade s medzinárodným právom;
- štáty nesú medzinárodnú zodpovednosť za každú národnú činnosť štátov v kozme, vrátane činnosti mimovládnych orgánov;
- pri výskume a využívaní kozmu sa štáty riadia zásadou spolupráce a vzájomnej pomoci a náležite prihliadajú na záujmy iných štátov;
- štáty zachovávajú jurisdikciu a kontrolu nad svojimi kozmickými objektmi a ich posádkou počas ich pobytu v kozme; objekty, ktoré pristáli na cudzom území, sa vracajú štátu, ktorý ich vypustil;
- vypúšťajúce štáty nesú medzinárodnú zodpovednosť za škody, spôsobené ich kozmickými objektmi;
- kozmonauti sa považujú za vyslancov ľudstva v kozme, poskytuje sa im všestranná pomoc v prípade nehody, a urýchlene ich treba vrátiť vypúšťajúcemu štátu.

Zároveň s uvedenou Deklaráciou Valné zhromaždenie OSN, prijalo rezolúciu 1884 (XVIII) zo 17. októbra 1963, v ktorej vívalo vyjadrenie predsavzatia ZSSR a USA nerozmiestňovať v kozmickom priestore objekty s jadrovými a inými druhmi zbraní hromadného ničenia. Zhromaždenie slávnostne vyzvalo aj iné štáty, aby sa zdržali takých činností, aby neumiestňovali zbrane hromadného ničenia na nebeských telesách a nerozmiestňovali ich v kozme akýmkoľvek iným spôsobom. Táto rezolúcia sa môže považovať za symbolickú „ratifikáciu“ džentlmenskej dohody ZSSR a USA medzinárodným spoločenstvom.

Treba mať na zreteli, že Moskovská dohoda o zákaze skúšok jadrových zbraní v atmosfére, kozmickom priestore a pod vodou z 5. augusta 1963 a rezolúcia 1884 (XVIII) sa vzájomne dopĺňali. Moskovská dohoda zakázala uskutočňovanie skúšok jadrových zbraní v kozme, ale nevyklúčovala možnosť rozmiestnenia takých zbraní v hraniciach tohto priestoru. Rezolúcia Valného zhromaždenia zašla ďalej a zakázala rozmiestňovať v kozme akékoľvek objekty s jadrovými zbraňami na palube.

V súvislosti so schválením Deklarácie právnych zásad, upravujúcich činnosť štátov pri výskume a využívaní kozmického priestoru v roku 1963 je úplne prirodzené, že vznikla otázka zakotvenia týchto zásad v medzinárodnej zmluve, ako to dôsledne obhajoval ZSSR. Pri riešení tejto otázky mala veľký význam práca, ktorú nadobudlo OSN pri spracovaní iných dôležitých právnych problémov. V zhode s touto prácou Valné zhromaždenie OSN prijímalo deklarácie o mnohých dôležitých otázkach a štáty uzavierali na ich základe konkrétne medzinárodné zmluvy.

XVIII. zasadnutie Valného zhromaždenia OSN vyzývalo práve k takémuto spôsobu tvorby noriem kozmického práva. Jeho obsahom boli odporúčania Výboru pre mierové využívanie kozmického priestoru a odporúčania jeho Právneho podvýboru „preskúmať otázku formulovania právnych zásad činnosti štátov pri výskume a využívaní kozmického priestoru v medzinárodnej zmluve vo vhodnom čase v budúcnosti.“

Na III. zasadnutí Právnického podvýboru Výboru pre mierové využitie kozmického priestoru, ktoré sa konalo v marci a v októbri 1964, predstavitelia radu štátov sa tiež vyslovili za potrebu vypracovania medzinárodnej zmluvy, zakotvujúcej právne zásady činnosti štátov v kozme.

V roku 1966 Sovietsky zväz prejavil novú iniciatívu tým, že navrhol, aby Valné zhromaždenie OSN na svojom XXI. zasadnutí prerokovalo otázku uzavretia medzinárodnej zmluvy o zásadách, upravujúcich činnosť štátov pri výskume a využívaní kozmického

priestoru, vrátane Mesiaca a iných nebeských telies. Na dvojstranných rokovaníach ZSSR s USA o tejto otázke sa zúčastnili: zástupca predstaviteľa ZSSR pri OSN P. D. Platonov a za USA ich predstaviteľ pri OSN, veľvyslanec Goldberg.

Na záver bol pripravený projekt zmluvy, ktorý po konečnom zjednotení názorov ZSSR a USA bol predložený Valnému zhromaždeniu OSN 19. decembra 1966. Valné zhromaždenie schválilo text zmluvy, ktorý 27. januára 1967 bol predložený na podpis štátom a 10. októbra 1967 vstúpil do platnosti.

2 Medzinárodný právny režim kozmického priestoru

Zmluva o zásadách činnosti štátov pri výskume a využívaní kozmického priestoru, vrátane Mesiaca a iných nebeských telies vzápätí za zmluvou z roku 1963 o zákaze skúšok jadrových zbraní v troch prostrediach, odmieta pre mnohé štáty diskriminačnú líniu vzhľadom na okruh účastníckych štátov, tým, že využíva tzv. „moskovskú formulu ratifikácie medzinárodných zmlúv“.

Sovietsky zväz ešte počas rokovania rozhodne vystúpil proti návrhu, aby zmluva bola otvorená/predložená na podpis len členským štátom OSN, špecializovaným inštitúciám alebo iným štátom, ktoré by pozvalo Valné zhromaždenie OSN. V prípade prijatia takéhoto návrhu by z účasti na zmluve boli vedome odstránené krajiny, ktoré nie sú členmi uvedených organizácií.

Základné tézy Zmluvy o zásadách činnosti štátov pri výskume a využívaní kozmického priestoru, obsiahnuté v preambule a 17 článkoch, sú zamerané na zabezpečenie mierovej spolupráce štátov v dobývání kozmu.

Vypustenie prvej sovietskej umelej družice Zeme 4. októbra 1957 sa stalo začiatkom medzinárodnej praxe kozmických letov. Zmluva zakotvuje túto prax, tým, že vyhlasuje kozmos za otvorený „pre výskum a využitie všetkým štátom bez akejkoľvek diskriminácie na základe rovnosti a v súlade s medzinárodným právom“. Týmto zásada slobody výskumu a využívania kozmu nadobudla pevný právny základ, a v tejto súvislosti je kladná úloha OSN nepochybá.

Zásada slobody výskumu a využívania kozmického priestoru bola spočiatku schválená ako obyčajová norma medzinárodného práva, ktorá bola zakotvená v rade rezolúcií Valného zhromaždenia OSN. Po nadobudnutí platnosti Kozmickej zmluvy z roku 1967 sa táto zásada stala všeobecne uznávanou kogentnou normou medzinárodného práva. Slobodný výskum kozmu pre všetky štáty je úzko spätý s určitými obmedzeniami tejto slobody. V čl. I Zmluvy sa uvádza, že výskum a využívanie kozmického priestoru sa uskutočňujú pre blaho všetkých krajín a v ich záujme, bez ohľadu na stupeň ich hospodárskeho alebo vedeckého rozvoja a sú majetkom celého ľudstva. Čl. IX stanovuje, že štáty musia uskutočňovať všetku svoju činnosť v kozmickom priestore s prihliadaním na záujmy ostatných štátov.

V Kozmickej zmluve sa uvádza, že činnosť pri výskume a využívaní kozmického priestoru sa musí uskutočňovať v súlade s medzinárodným právom. Ide o také zásady, ako je zákaz hrozby silou alebo jej použitím vo vzájomných vzťahoch medzi štátmi, mierové riešenie medzinárodných sporov, nezasahovanie do vnútorných vecí štátov, zvrchovaná rovnosť štátov, svedomité plnenie záväzkov, ktoré prijali štáty v súlade s Chartou OSN. Tieto zásady sú zakotvené v takom dôležitom dokumente súčasného medzinárodného práva, ako je Charta OSN. Sloboda kozmu pre všetky štáty je úzko spätá s určitými obmedzeniami tejto slobody.

S vyhlásením slobody výskumu a využívania kozmu je bezprostredne spojená zásada zákazu privlastnenia kozmického priestoru. Čl. II Zmluvy hovorí: „Kozmický priestor, vrátane Mesiaca a iných nebeských telies, nepodlieha národnému privlastneniu ani vyhlásením suverenity, ani ich užívaním alebo okupáciou, ani akýmikoľvek inými prostriedkami“.

Čl. II zakazuje akékoľvek formy a spôsoby privlastnenia, a to nielen štátmi, ale aj medzinárodnými a národnými organizáciami, ako aj súkromnými osobami. Tento článok Kozmickej zmluvy stanovuje zákaz len na tie druhy a spôsoby využitia kozmického priestoru a jeho častí, ktoré predstavujú privlastnenie, trvalé zmocnenie sa, premenu na vlastníctvo.

Dočasné obsadenie jednotlivých častí kozmického priestoru a nebeských telies (napríklad, miest pobytu družíc na geostacionárnej obežnej dráhe alebo plôch, na ktorých sú umiestnené stanice na Mesiaci) nie je medzinárodným kozmickým právom zakázané. Zásada zákazu privlastnenia sa netýka ani zvrchovaných práv štátu vo vzťahu k svojim občanom a kozmickým prístrojom, nachádzajúcim sa v kozmickom priestore.

V čl. IX Zmluvy o kozme sú stanovené dva úzko späté záväzky, týkajúce sa zabránenia potenciálne škodlivým následkom kozmickej činnosti a ochrany životného prostredia:

1. uskutočňovať činnosť v kozmickom priestore „s náležitým prihliadaním na záujmy všetkých ostatných štátov“;
2. študovať a skúmať kozmický priestor, vrátane Mesiaca a iných nebeských telies „tak, aby sa predišlo škodlivému znečisteniu, ako aj nepriaznivým zmenám zemského prostredia v dôsledku donesenia mimozemských látok“, a s týmto cieľom v prípade potreby prijímať „príslušné opatrenia“.

Z prvého záväzku, ktorý má širší význam, vyplýva, že činnosť, ktorá spôsobuje prekážky alebo bráni výskumu a využitiu kozmu iným štátom, medzinárodné kozmické právo nedovoľuje.

Druhý záväzok je priamo zameraný na ochranu zemského kozmického prostredia pred škodlivými následkami kozmickej činnosti. Termín „znečistenie“ v čl. IX Kozmickej zmluvy treba chápať v širokom zmysle slova a zaraďovať do neho ako úmyselné, tak aj neúmyselné činy, ktoré majú za následok chemické, biologické, rádioaktívne a iné druhy znečistenia prostredia v takom množstve, ktoré predstavuje nebezpečenstvo pre jeho prirodzenú rovnováhu.

Intenzifikácia kozmických výskumov, a s ňou spojené prudké zvýšenie počtu vypustených kozmických objektov, vedie k neustálemu rastu množstva „kozmickej odpadov“ opotrebovaných kozmických prístrojov, rakiet a ich súčastí.

Zrážka aj s drobnými úlomkami kozmických objektov sa môže stať hrozbou porušenia hermetickosti pilotovaných kozmických lodí a staníc a narušiť ich normálne fungovanie.

Kozmická zmluva pamätá aj na procedúru organizovania medzinárodných porád /konzultácií ohľadne prekážok alebo pokusov, ktoré môžu spôsobiť potenciálne nebezpečné prekážky v činnosti iných štátov pri mierovom výskume a využívaní kozmického priestoru.

V súlade s čl. IX Zmluvy štát, ktorý má dôvod nazdávať sa, že činnosť, ktorú naplánoval on alebo jeho občania, môže spôsobiť nebezpečné prekážky mierovej kozmickej činnosti iných štátov, musí uskutočniť príslušné medzinárodné konzultácie skôr, ako pristúpi k takej činnosti alebo experimentu. Iné štáty môžu za svoju stranu požiadať o uskutočnenie konzultácií ohľadne takej činnosti alebo experimentu.

Pravidlá uskutočnenia medzinárodných konzultácií, zakotvených v článku IX, ako aj ich právne následky, si vyžadujú ďalšie spresnenie a rozvoj, pretože sú sformulované len veľmi všeobecne. Pre riešenie všetkých otázok, spojených so zabránením potenciálne nebezpečným následkom kozmickej činnosti, má veľký význam dodržiavanie požiadavky čl. IX Zmluvy o tom, že „pri výskume a využívaní kozmického priestoru, vrátane Mesiaca a iných nebeských telies, účastnícke štáty Zmluvy sa musia riadiť zásadou spolupráce a vzájomnej pomoci.“

Osobitný význam má záväzok účastníkov Zmluvy z roku 1967 „nevypúšťať na obežnú dráhu okolo Zeme akékoľvek objekty s jadrovými zbraňami alebo inými zbraňami hromadného ničenia a nerozmiestňovať takéto zbrane v kozmickom priestore akýmkoľvek iným spôsobom“ (príloha I čl. IV Zmluvy).

V súlade so všeobecne uznávaným výkladom termínu „zbrane hromadného ničenia“ tento termín sa vzťahuje na také druhy zbraní, ako sú jadrové, chemické, biologické a iné, porovnateľné s nimi svojou ničivou silou, druhy zbraní, vrátane tých, ktoré môžu byť vytvorené v budúcnosti. Zákaz rozmiestnenia uvedených druhov zbraní v kozme sa vzťahuje aj na

objekty, ktoré uskutočňujú čiastočný orbitálny let. Preto Kozmická zmluva z roku 1967 v časti, týkajúcej sa zákazu rozmiestňovania jadrových a iných zbraní hromadného ničenia, bola veľmi efektívnou prekážkou pre horúčkavité zbrojenie v kozmickom priestore. Dovtedy išlo o čiastočné opatrenia, zamerané na zákaz rozmiestnenia zbraní v kozme. V Kozmickej zmluve z roku 1967 vo vzťahu k Mesiacu a iným nebeským telesám sú stanovené ďalekosiahlejšie zákazy rozmiestnenia zbraní na ich povrchu.

V súlade s Kozmickou zmluvou z roku 1967 Mesiac a iné nebeské telesá sa musia využívať „výlučne na mierové účely“. Predbežný zoznam činností zakázaných na Mesiaci a iných nebeských telesách obsahuje umiestnenie jadrových zbraní alebo akýchkoľvek iných druhov zbraní hromadného ničenia, vytvorenie vojenských základní, stavieb, opevnení, skúšky akýchkoľvek typov zbraní a uskutočnenie vojenských cvičení. Povoľuje sa využitie vojenského personálu na vedecké výskumy alebo iné mierové ciele, ako aj využitie akéhokoľvek zariadenia alebo prostriedkov potrebných na mierový výskum Mesiacu a iných nebeských telies. (príloha 2, čl. IV Zmluvy).

Kozmická zmluva, po 45 rokoch od nadobudnutia svojej účinnosti, je najúspešnejším produktom tvorby práva v rámci OSN. Sto štátov sa stalo zmluvnou stranou Kozmickej zmluvy a dvadsaťpäť ďalších štátov ju podpísalo, a to je veľké vôtum dôvery medzinárodného spoločenstva. Zmluva sa stala východiskom pre národnú činnosť a medzinárodnú spoluprácu pri výskume a využívaní kozmického priestoru.

Do dnešného dňa prijalo zákony upravujúce národnú kozmickú činnosť 17 štátov. Sú to: Austrália, Južná Afrika, Anglicko, Argentína, Belgicko, Brazília, Nemecko, Španielsko, Kanada, Čína, Nórsko, USA, Rusko, Ukrajina, Švédsko, Francúzsko, Čile a Japonsko. Tvorcovia Zmluvy sa sústredili na bezprostredné problémy, také, ako je zodpovednosť za škody spôsobené kozmickou činnosťou, ale aj na vzdialenejšie perspektívy, ako je využitie zdrojov Mesiacu a iných nebeských telies. Základná myšlienka Zmluvy však spočívala v udržaní medzinárodného mieru a bezpečnosti a v stimulovaní medzinárodnej spolupráce pri výskume a využívaní kozmu na mierové účely. Kozmická zmluva zabezpečila bezpečnosť a poriadok v medzinárodnej kozmickej sfére v uplynulých desaťročiach, čo svedčí o tom, že táto Zmluva dobre poslúžila svetovému spoločenstvu. Kozmická zmluva je aj zásadným precedensom pre celý rad dohôd tej doby v iných oblastiach medzinárodného práva a niektoré jej zásady boli použité v iných dokumentoch, takých ako je Konvencia o morskom práve.

Keď Valné zhromaždenie OSN schvaľovalo Kozmickú zmluvu a predložilo ju na podpis 27. januára 1967, nešlo o to, aby sa každá konkrétna nepredvídateľná okolnosť, ktorá by mohla vzniknúť pri výskume a využívaní kozmického priestoru, Mesiacu a nebeských telies, naozaj stala. Kozmická zmluva stanovila komplex základných zásad, predurčených na usmerňovanie kozmickej činnosti štátov. Následné medzinárodné dokumenty, upravujúce kozmickú činnosť, slúžili na rozšírenie zásad Kozmickej zmluvy a reglementáciu presnejšie stanovených a konkrétnych sfér kozmickej činnosti. Kozmická zmluva sa tak stala základom pre formovanie a progresívny rozvoj medzinárodného kozmického práva v rámci OSN.

Súhrnne všetky tieto dokumenty tvoria jadro toho, čo je samostatným odvetvím všeobecného medzinárodného práva a Kozmická zmluva tvorí jeho dominujúci základ.

Úspech právotvorného procesu OSN pri prijatí Kozmickej zmluvy, ako aj nasledujúce dohody, ktoré konkretizovali jeho zásady, bol podmienený ochotou štátov dohodnúť sa, prijímať, podpisovať a ratifikovať tieto dôležité dokumenty na vrchole studenej vojny. Kozmická zmluva aj tie dohody, ktoré nasledovali po nej, svedčia o prínose predstaviteľov vedúcich kozmických a iných štátov, ktorí sa aktívne podieľali na úspešnom ukončení rokovaní a ich uzavretí.

3 Špecifické zvláštnosti medzinárodného kozmického práva ako odvetvia všeobecného medzinárodného práva

Kozmická zmluva stanovila zodpovednosť štátu za celú jeho národnú činnosť v kozme, vrátane zodpovednosti za činnosť súkromných spoločností. Je to dôležitá novela vo všeobecnom medzinárodnom práve, ktoré pozná zodpovednosť štátu len za činnosť svojich orgánov, ponechávajúc zodpovednosť za činy právnických osôb mimo svojich hraníc medzinárodnému právu súkromnému.

Druhou novinkou bola medzinárodná zodpovednosť štátu za škodu, spôsobenú v dôsledku oprávnenej činnosti spojenej so zvýšeným rizikom, akým je vypustenie kozmických objektov. V morskom a atómovom práve je známa zodpovednosť operátorov za škodu spôsobenú oprávnenu činnosťou v rámci medzinárodného práva súkromného, ale nikde sa nehovorí o zodpovednosti štátov. Pod vplyvom tejto situácie v medzinárodnom kozmickom práve Komisia OSN pre kodifikáciu a pokrokový rozvoj medzinárodného práva sa zaoberá vypracovaním dokumentu „O medzinárodnej zodpovednosti za škodlivé následky činností, ktoré nie sú medzinárodným právom zakázané“.

Špecifickou zvláštnosťou formovania medzinárodného kozmického práva je to, že sa začalo tvorbou noriem medzinárodného práva a len následného prijatia príslušnej národnej kozmickej legislatívy v jednotlivých krajinách. Ako je známe, medzinárodné morské a vzdušné právo v historickom aspekte začínalo svoje formovanie prijatím príslušných legislatívnych aktov v jednotlivých krajinách.

Vskutku kozmické tempo tvorby obyčajových noriem kozmického práva mení predstavu o čase vzniku takých noriem vo všeobecnom medzinárodnom práve. Rad obyčajových noriem predchádzal vytvoreniu príslušných zmluvných noriem medzinárodného kozmického práva. Máme na mysli proces formovania zásad slobody výskumu a využívania kozmického priestoru, ako aj zákazu privlastnenia si tohto priestoru, ktorý vyhlásila rezolúcia Valného zhromaždenia OSN 1721/XVI v roku 1961.

Veľký význam má proces vzniku obyčajovej normy stanovujúcej hranice medzi vzdušným a kozmickým priestorom na úrovni najnižšieho perigea letu družíc v nadzemskom priestore, ako aj obyčajovej normy o slobode diaľkového prieskumu územia cudzieho štátu z družíc.

V tvorbe obyčaje majú veľký význam rezolúcie o spolupráci pri využívaní kozmického priestoru, ktoré prijíma Valné zhromaždenie OSN. Obyčaj má veľký význam pre univerzálne použitie zmlúv o kozme z hľadiska tých štátov, ktoré nie sú ich účastníkmi.

V kozmickom práve sa upravuje otázka jurisdikcie štátov nad objektmi a ich posádkami počas ich pobytu v kozmickom priestore a procedúry trestného stíhania personálu na MKS (medzinárodnej kozmickej stanici) za protiprávne konanie. O tom sa hovorí v medzivládnej dohode o medzinárodnej kozmickej stanici z roku 1998. V tejto dohode je sformulovaná zásada vzájomného zrieknutia sa požiadaviek zodpovednosti za škodu, spôsobenú v priebehu činnosti, ktorá bezprostredne súvisí s fungovaním kozmickej stanice. Členovia posádky MKS a ich organizácie sú tak chránené pred nepredvídateľnými udalosťami, ktoré môžu vzniknúť počas spoločnej činnosti na kozmickej stanici, spojenej so zvýšeným rizikom. Tieto dve tézy sú zaujímavé pre úpravu medzinárodnoprávnej spolupráce v iných sférach činnosti.

V medzinárodnom kozmickom práve sa od počiatku riešila otázka medzinárodnej právnej subjektivity medzinárodných medzivládnych organizácií. Prvý krok v tomto smere vznikol a bol riešený pri uzavretí Kozmickej zmluvy v článku XIII. V Konvencii o medzinárodnej zodpovednosti za škodu, spôsobenú kozmickými objektmi z roku 1972, sa stanovuje solidárna zodpovednosť medzinárodnej medzivládnej organizácie a jej účastníckych štátov za spôsobenú škodu, pričom organizácia nesie prvoradú zodpovednosť (čl. XXII). Táto okolnosť je zaujímavá z hľadiska všeobecného medzinárodného práva, pretože Komisia OSN

pre kodifikáciu a pokrokový rozvoj ešte nevypracovala dokument o zodpovednosti medzinárodných organizácií.¹³

Od 70. rokov začali vznikať doposiaľ nevidané medzinárodné kozmické organizácie satelitných komunikačných systémov. Sú to: INTELSAT, INMARSAT, EUTELSAT, INTERSPUTNIK, ARABSAT, AFROSAT. V súvislosti s tvrdou konkurenciou na trhu kozmického spojenia väčšina týchto organizácií z konca 90. rokov bola sprivatizovaná. Subjektmi medzinárodného práva zostali len dve organizácie – INTERSPUTNIK a ARABSAT.

Prečo v súčasných podmienkach nemôžeme hovoriť, že sa kozmos využíva výlučne len na mierové účely? Ide o to, že moderné druhy pozemných zbraní nemôžu fungovať bez toho, aby im poskytovali služby rôzne systémy družíc slúžiace na vojenské účely. Družice slúžiace na vojenské účely zohrali a ďalej zohrávajú veľkú úlohu ako národné prostriedky kontroly odzbrojenia. Samozrejme, družice nie sú schopné kontrolovať zákaz výroby chemických a bakteriologických zbraní. Osobitnú kategóriu tvoria družice s dvojitou funkciou, ku ktorým patria navigačné družice a družice diaľkového prieskumu. Táto kategória sa využíva tak na mierové, ako aj na vojenské účely.

V medzinárodnom kozmickom práve sa pružne rieši otázka jeho vzťahu s vnútroštátnym právom. Ako príklad môžeme uviesť tú istú Konvenciu o zodpovednosti, v ktorej sa berie do úvahy možnosť, aby nároky na kompenzáciu za škody spôsobené štátu, fyzickým alebo právnickým osobám boli riešené tak na úrovni štátu, ako aj na súdoch alebo iných orgánoch vypúšťajúceho štátu. Zakazuje sa však súčasné podanie žaloby na dvoch úrovniach (príloha 2 čl.10 Zmluvy).

Normy Kozmickej zmluvy z roku 1967 o slobode činnosti v kozmickom priestore sú kogentné. Podľa toho štáty pri uzavieraní dvojstranných dohôd o kozmickej spolupráci alebo pri vypracovaní svojej vnútroštátnej kozmickej legislatívy musia prihliadať na túto okolnosť. V tejto súvislosti treba venovať pozornosť neopodstatnenosti pokusu Kazachstanu v dvojstrannej zmluve s Ruskou federáciou o prenájme Bajkonuru nepovažovať sa za „vypúšťajúci štát“, namiesto toho, aby urobil doložku o tom, že Ruská federácia hradí výdavky na kompenzáciu novej škody počas vypúšťania kozmického objektu z Bajkonuru. Táto okolnosť si zasluhuje osobitnú pozornosť z hľadiska medzinárodného zmluvného práva. Ak v súvislosti s Ruskou federáciou, ako vypúšťajúcim štátom, nevznikajú zvlášť zložité otázky, tak s Republikou Kazachstan je z právneho hľadiska situácia špecifickejšia. Oba štáty sú účastníkmi Konvencie z roku 1972 o medzinárodnej zodpovednosti za škodu, spôsobenú kozmickými objektmi. Podľa čl. 1 tejto Konvencie „štát, z ktorého územia alebo zariadenia sa uskutočňuje vypustenie kozmického objektu“ znamená „vypúšťajúci štát“, a teda nesie absolútnu zodpovednosť za vyplatenie kompenzácií za spôsobenú škodu, či na zemskom povrchu alebo na lietadle počas letu, kozmickom objekte alebo osobám či majetku ktorý sa nachádza na palube, nech by uvedené predmety patrili akémukoľvek štátu. A túto skutočnosť nie je možné nevidieť.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

1. BENDER, R. : *Space Transport Liability – National and International Aspects*. The Hague, 1997.
2. BEKJAŠEV, K. A. a kol. : *Международное публичное право*. Moskva, 2011.

¹³ Jakušev J.V. Analýza činnosti Komisie medzinárodného práva pri OSN pri vypracovaní aktu o zodpovednosti medzinárodných organizácií, Aktuálne problémy medzinárodného práva. Materiály každoročnej vysokoškolskej vedecko-praktickej konferencie katedry medzinárodného práva. 17.apríla 2006. Moskva.: Vyd. RUDN, 78.

3. CHENG, B.: *Studies in International Space Law*. Deventer, 1986.
4. JAKOVENKO, A. V.: *Sovremennyye kosmičeskije projekty. Meždunarodno-pravovyye problemy*. Moskva, 2000.
5. MRÁZ, S.: *Medzinárodné právo verejné*. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2011.
6. ŽUKOV, G. P.: *K istoriji sovetskoj doktriny meždunarodnogo kosmičeskogo prava*. Moskva, 1990.
7. WOLTER, D.: *Common Security in Outer Space and International Law*. Ženeva, 2006.

KONTAKT

prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc.
Katedra medzinárodného práva
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/B
85235 Bratislava
E-mail: stanislav.mraz@euba.sk